

Út a prosperitáshoz – hogyan lehet elkerülni a közepes jövedelem csapdáját?

Boda György–Kiss Ferenc–Láncz Gábor–Matyusz Zsolt–Thék Regina: Sodródásból feljebb lépés. Tudásalapú versenyképesség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2024, 225 o.

Ez a könyvismertetés érdekes pillanatban született. A KSH 2025 januárjában publikált adataiból kiderült, hogy a magyar gazdaság 2024 negyedik negyedévében 0,5 százalékos növekedést mutatott, és ezzel kikerült a recesszióból. Az utcákon óriásplakátok hirdették, hogy új gazdaságpolitikára van szükség, és akkor „Magyarország meg tudja csinálni!”. De mit is kellene megcsinálni, és hogyan? A 0,5 kétségtelenül pozitív szám, de aligha elég az üdvösséghez. Az öt szerző által jegyzett könyv témája nem is lehetne aktuálisabb: jókor született meg, gazdasági fejlődésünk legkényesebb kérdéseit tárgyalja, még hozzá magas szakmai színvonalon, rengeteg adatot és statisztikai elemzést felvonultatva. Természetesen nem véletlen, hogy a hátsó borítón olvasható ajánlást Chikán Attila, az MTA rendes tagja írta.

Fejlődés konvergencia nélkül

Mit is kellene megcsinálni? A könyv azzal a megállapítással indul, hogy Magyarország fejlődik, a rendszerváltás megváltoztatta az életünket, és figyelemre méltó eredményeket hozott, de nem kerültünk közelebb a legfejlettebb országok klubjához, Európa élvonalához. Fejlődés van, konvergencia egyelőre nincs: „sodródunk”, mondja a kötet címe, ahelyett, hogy „feljebb lépnénk”. A címlapon egy zuhogókkal teli vad folyón egy evezőscsapat próbál irányban tartani egy csónakot, de nem lehet tudni, milyen sikerrel. Aki sodródik, az halad valamerre, de félő, hogy nem oda jut, ahova szeretne, hanem ahová a víz viszi.

Sodródni tehát nem jó, jobb lenne valahogyan úrrá lenni a helyzeten. Ehhez először azt kell tudni, hogy hol is vagyunk tulajdonképpen, hogy kerültünk ide, majd tisztázni kell, hova akarunk eljutni, és miként. Diagnózis kell tehát, majd célrendszer, gazdasági stratégia és politika, végül szakszerű és következetes végrehajtás. A könyv ezen a gondolati pályán vezeti végig az olvasóját. Fő erényei az alapos diagnózis, a szakirodalmi és statisztikai tájékozottság, a körültekintő adatelemzés; a követendő politikát azonban csak nagy általánosságban fogalmazza meg, és nyitva hagyja a végrehajtás kérdését.

Hogyan lehetne elkerülni a *közepes jövedelem csapdáját*, vagy ha már benne vagyunk, miként lehetne kikerülni belőle? – ez a kötet központi kérdése. A csapda azt a helyzetet jelenti, amikor egy ország gazdasága már elért egy közepes jövedelmi szintet (tehát már kikerült a sereghajtók közül), de elakad, az addig követett úton nem tud feljebb jutni, nem tud bekerülni a legfejlettebbek csoportjába. Azért csapda ez, mert a közepes jövedelem eléréséig jól működnek a motorok, csak később derül ki, hogy kifogyott belőlük az üzemanyag. Tipikus esetben a korábbi növekedés motorjai az olcsó és nagy tömegben rendelkezésre álló munkaerő és a külföldről érkező befektetések. Ha ezek a motorok köhögni kezdenek, a feljebb lépéshez, a csapda elkerüléséhez vagy az abból való kiszabaduláshoz innovációra, nagy hozzáadottérték-tartalmú tevékenységekre, termelékenység által gerjesztett gazdaságra van szükség, aminek megvannak a maga feltételei. Ha egy ország a mindenkori „alacsonyán lógó gyümölcsöket” leszedve besétál a csapdába, úgy meríti ki a munkaerő-tartalékait, hogy közben elmarad modernizálásában, nem tudja javítani a termelékenységet, függő helyzetben marad, nem tud utat nyitni maga előtt. A helyzetet demográfiai gondok is súlyosbíthatják, ha az alacsony születésszám miatt hiányzik az utánpótlás, a társadalom előregszik, a jól képzett szakemberek közül sokan kivándorolnak, másutt keresnek munkát.

Aki nem sodródni szeretne, hanem feljebb lépni, annak a kutatásra, az innovációra, a munkaerő képzésére, a csúcstechnológiák befogadására, modernizálási programokra, a vállalkozói szektor erősítésére kell koncentrálnia, megteremtve az ehhez szükséges anyagi, infrastrukturális, oktatási, intézményi, működési és egyéb feltételeket. Több értéket kell termelni és megtartani. A feladat nehéz, de nem lehetetlen, ahogy például Dél-Korea, Tajvan, Írország, Finnország vagy a régióinkban Csehország példája mutatja.

Szerkezet és gondolatmenet

Szerkezetét tekintve a könyv egy bő félszáz oldalas tanulmányból és az ahhoz kapcsolt, a tanulmány felépítéséhez igazodó függelékekből áll. Az utóbbiak tartalmi és módszertani magyarázatokat, statisztikai elemzéseket, bővítményeket tartalmaznak, de akad köztük magyarázatokkal kiegészített szöveggyűjtemény is. A könyv nem könnyű olvasmány, a szövege nagyon tömény, méreteihez képest a tárgyalt témakör fölöttébb kiterjedt, a szerzők sok gondolati frontot nyitnak meg. Aki követni akarja a gondolatmenetét, annak az olvasást ajánlatos az első, „vezetői összefoglalóként” szolgáló rész végén található néhány oldalas összefoglalással (61–68. o.) kezdeni. Ez után jöhet a teljes tanulmány (9–60. o.), amelynek szövegében a szerzők mindig jelzik, hogy az adott szakaszhoz a részletekre kíváncsi vagy elmélyülni kívánó olvasónak mely függelékeket (69–207. o.) érdemes tanulmányoznia.

Foglaljuk most össze a szerzők gondolatmenetét és legfontosabb állításait!

Az eredményes konvergenciához évi 6 százalékos körüli GDP-növekedés kellene; a valóságos mutató ennél jóval kisebb, ráadásul ez a növekedés is csak részben tekinthető saját nemzeti teljesítménynek. Gyarapodásunk a termelékenység növekedéséhez igazodott. A termelékenység bajnokai nálunk a nagy külföldi cégek,

a multik: a mutatójuk duplája a magyarokénak. A hazai kis- és középvállalati szektor cégei lefelé húzzák az országos átlagot. A konvergenciához jobb termelékenység kell, ehhez azonban tőkét kell felhalmozni: csak az lehet hatékony, aki jelentős mértékű felhalmozásra képes. Változatlan megtakarítási hányad mellett (tehát a lakossági fogyasztás politikailag kényes visszafogása nélkül) a nagyobb felhalmozás lehetőségét az innováció teremti meg.

És most következik a legfontosabb gondolat: a felhalmozás és ezáltal a hatékonyság kulcsa nem a fizikai, hanem a *tudástőke*. Statisztikai elemzés igazolja, hogy a legtermelékenyebb vállalatok a munkát tőkével helyettesítik, sok pénzt költenek anyagi és tudástőkére, az összesített bérhányaduk ezért kisebb: kevesebb, de képzetten emberrel dolgoznak, akiket jól megfizetnek. Fejlett, modern eszközökkel felszerelt, innovatív cégek képe rajzolódik ki előttünk, amelyeket magasan képzett és jól kereső, anyagi gondokkal nem küszködő, munkaadójukhoz hűséges szakemberek működtetnek.

Itthon nekünk elsősorban tudástőke-felhalmozásra lenne szükségünk – jelentik ki a szerzők, a gazdaságpolitikának ezt kellene szorgalmaznia és támogatnia. Magyarországon a tudástőke a gyártásban, ott is a külföldi vállalatoknál koncentrálódik: gazdaságunk szerkezete *gyártáscentrikus*. Az egy főre jutó tudástőke a közepes-magas szintű technológiai (*medium-high tech*) ágazatcsoportban a legtöbb; itt található az autógyártás, és itt a legnagyobb az egy főre jutó fizikai tőke is. Nem csoda, hogy a fő dinamizáló tényező a gyártásban koncentrálódó külföldi tőke. A rendszerváltás után a gyártás idetelepítése előnyös és vonzó megoldás volt minden érintett számára. Sarkosan fogalmazva: a multik bolondok lettek volna, ha nem használják ki a bérekben mutatkozó sokszoros különbségeket, a volt szocialista országok olcsó munkaerjét, és mi is bolondok lettünk volna, ha a nagy és globális kiszervezési hullámban nemet mondunk a befektetésekre.

A multik jöttek, idehozták a gyáraikat. Ezzel mi jól jártunk: be kellett őket engedni, de egyben be is sétáltunk a közepes jövedelem csapdájába, vagy legalábbis ott toporgunk a bejáratánál. Kézenfekvő és kényelmes megoldásként alacsony hozzáadottérték-tartalmú tevékenységeket vállaltunk el; a jövedelmezőbb és jobb alku pozíciót biztosító fejlesztési és értékesítési tevékenységeket (vagyis az úgynevezett mosolygörbe két végét) a multik megtartották maguknak. A nemzetközi integráció sikeres volt, de sajnos beragadtunk a feldolgozóiparba, a külföldiek tőkebefektetéseit (számukra) olcsó munkaerővel működtetjük, éppen akkor, amikor mindenfelé automatizálnak, jönnek a robotok, és lassan terjedni kezd a munkahelyeket veszélyeztető mesterséges intelligencia. A helyzetet jól tükrözi, hogy imponálóan nagy mennyiségű exportunknak alacsony a hozzáadottérték-tartalma.

Ki vagyunk szolgáltatva a multiknak, *függő piacgazdaságot* építünk, ami jelentős részben az egyenlőtlen történelmi fejlődés következménye. Alapvető problémáink a távoli múltban gyökereznek: nem szabadultunk meg a történelmi determináltságtól, a diktatórikus múlt, a gyarmati függőség, a mindenféle „fű alatti” politikai alkuk következményeitől. A történelmi determináltság a mentalitásunkon is nyomot hagyott: megalkuvók vagyunk, hiányzik belőlünk a dinamizmus, a vállalkozószellem, kerüljük a kockázatot, túlértékeljük a stabilitást.

Mire lenne szükség? Sodródás helyett irányított feljebb lépési folyamatra. A fizikai tőke felhalmozását nem szabad erőltetni, a hangsúlyt a *tudástőkére* kell helyezni. A tudástőke fölöttébb összetett dolog: van benne kompetencia, jártasság, motiváció, ügyféltőke, szervezeti tőke. Saját erejükből versenyképes, a világpiacon otthonosan mozgó hazai közép vállalatokat kellene felnevelni a jelen és a jövő olyan ígéretes és tudásigényes ágazataiban, mint például a biotechnológia, az informatika, a genetikum, az orvosi diagnosztika, a precíziós mezőgazdaság, a technológiai alapú pénzügyi szolgáltatások, a zöldenergia.

Ez nem fog menni az elmaradott *szakmastruktúránk* átalakítása nélkül. Oldani kell a függő helyzetünket, növelni a mozgási szabadságunkat. Erősíteni kell az alku pozíciókat, az értékteremtő és -megtartó képességünket, hiszen nemcsak az számít, hogy mennyi értéket termelünk, hanem az is, hogy az osztozkodásnál mennyi jut nekünk belőle: a termelékenységnek és a jövedelmezőségnek kéz a kézben kell járnia. Ha már beleestünk (?), ki kell másznunk valahogy a csapdából, el kell kerülnünk a Bibó István által leírt zsákutcás fejlődést. Ehhez megfelelő politikai mechanizmus kell, egy autoriter rendszer nem jelenthet megoldást, az a „feljebb lépés” helyett akár „lejjebb lépést” is hozhat.

Ez a könyv gondolatmenete dióhéjban, a jelen ismertetés szerzőjének interpretációjában.

Amiről vitatkozni lehet és kell

Ezzel a gondolatmenettel aligha lehet vitatkozni, már csak azért sem, mert egyrészt megfelel a józan észnek, másrészt a következtetések és az állítások megbízható forrásokból (Eurostat, OECD, Világbank, KSH stb.) származó statisztikákkal is alátámaszthatók. Más elemzésekből is láthatjuk például, hogy Magyarországon a külföldi és a hazai tulajdonú cégek közötti beszállítói és értékesítési kapcsolatok gyengék, a külföldiek „szigete” kevéssé érintkezik a magyarokéval, a hazaiak így nem tanulnak eleget a fejlettebb külföldiektől, pedig a termelékenységben mutatkozó különbségek azt jelzik, hogy lenne mit. A KSH munkaerőpiaci jelentései megmutatják, hogy a képzettségi szinteken lefelé haladva miként merültek ki a munkaerő-tartalékaink, és jól követhetjük a népességfogyást is. A világ olyan fejlett országai, mint például Dél-Korea, Svédország, Finnország, Ausztria, a mienkénél nagyobb GDP-jükből nálunk jóval nagyobb arányban költenek kutatásra és fejlesztésre. A felsőfokú végzettségűek arányát tekintve a sereghajtók közé tartozunk az Európai Unióban. Magyarországnak jelenleg nincs unikornisa (egymilliárd dollárnál nagyobb piaci értékű fiatal vállalkozása), míg Finnországnak, Horvátországnak, Ausztriának, Litvániának és Észtországnak több is van. A KSH adataiból kiolvasható, hogy GDP-arányos oktatási kiadásaink 2003-ban voltak a legnagyobbak, azóta kisebb ingadozásokkal lefelé ereszkednek.

Olyan statisztikai tények ezek, amelyek a könyv diagnózisát támasztják alá. Nem kell azonban mindennel egyetértenünk. A könyv erénye az is, hogy feléleszti az olvasó vitatkozókedvét.

„Az érték nyomában” – a kötet ezt a címet is kaphatta volna, hiszen főleg a gazdasági szereplők által előállított érték nagyságával és elosztásával foglalkozik. Az értéket a vállalati számviteli beszámolók kétségtelenül imponáló méretű és kellő óvatossággal kezelt adatbázisaiban keresi. Felmerül a kérdés, hogy ezek a hivatalos, leginkább az adóhivataloknak készülő beszámolók, a pénzügyi számvitel (*financial accounting*) termékei mennyire alkalmasak ilyen elemzések megalapozására. A szerzők maguk is jelzik, hogy a beszámolók, különösen, ha kisebb, nem tőzsdei cégekről van szó, manipuláltak, sok bennük a torzítás. A külföldi anyacégek és magyarországi leányvállalataik egymás közötti forgalmának elszámolása nem valódi piaci viszonyokat tükröz, az árak belső transzferárak, a számviteli részlegek a nyereséget ott mutatják ki, ahol az a tulajdonosok szempontjából optimális.

A bizonytalanságot az csökkenthetné, ha többet tudnánk meg legalább a hazai érdekeltsgű, nagy multik tényleges működéséről. Nincs belőlük sok, a feladat ebből a szempontból nem lehetetlen. Tisztázni lehetne például, hogy mit csinálnak egyes multik Magyarországra telepített kutató-fejlesztő részlegei, valóban igaz-e, hogy a multik a K + F-et megtartják maguknak, vagy csak másutt számolják el a hasznot. Egy-két reprezentatív esettanulmány biztosan növelte volna a könyv meggyőző erejét.

A könyv talán legfontosabb fogalma a „tudástőke”: az a vagyon, amely nem fizikai (*tangible*) eszközökben, hanem tudásban, tapasztalatban, ügyfélkapcsolatokban, működési rendben, munkamorálban és hasonló megfoghatatlan (*intangible*) dolgokban mutatkozik meg. A szerzők szerint a nagysága mérhető, vagy legalábbis jól becsülhető, mégpedig úgy, hogy a vállalat értékéből levonjuk a fizikai eszközök értékét: ami marad, az a tudástőke. A vállalat értékét a jövőben várható szabad pénzáramlásokból szakszerű diszkontálással lehet kiszámítani. Való igaz, hogy ezt az értékelési módszert sokfelé használják (rendszerint más eljárásokkal együtt), de nem garantál pontos eredményt, már csak azért sem, mert prognózisokra épül, amelyek vagy helyesnek bizonyulnak, vagy nem. A módszer használatának megkérdőjelezhető következményei vannak, így például ha nagy a jövőben várható bevétel, akkor szükségképpen a mért tudástőke is nagyobb lesz, csak azt nem tudjuk meg, hogy ebben a relációban mi az ok, és mi az okozat: azért nagy a várható pénzáramlás, mert nagy a tudástőke, vagy megfordítva? Az így végzett tudástőkeméréseket jó lenne más (például képzettségre, tapasztalatokra, vevői hűségre, szabadalmak, publikációk számára vonatkozó) mutatókkal kontrollálni.

Belátható, hogy a kedvező jövedelmezőségi mutatók számos, tudástőkén kívüli tényezőtől függhetnek: az egyes tevékenységek nyereségességét olyan versenyerők (*competitive forces*) befolyásolják, mint például a szállítók és a vevők koncentráltasága az ellátási láncokban, a belépési korlátok erőssége, helyettesítő termékek rendelkezésre állása, az iparágon belüli rivalizálás intenzitása. Számos példa van arra, hogy egyes nem tudásigényes tevékenységek jól jövedelmeznek, miközben másutt egymás után hullanak el neves tudósokat felvonultató cégek. A helyzet ráadásul dinamikusan változik, ezért nem biztos, hogy a mai mérés holnap is érvényes lesz. Ezek a módszertani megfontolások egyébként nem csökkentik a könyvben foglalt állítások és következtetések értékét: teljesen egyetérthetünk azzal, hogy számunkra az oktatás, a tudás, a tudástőke jelentheti a kiutat.

Ahogy már utaltunk rá, a könyv a követendő politikát csak nagy általánosságban fogalmazza meg, és megválaszolatlanul hagyja a végrehajtás kérdését. Ez egyrészt érthető a megnyitott frontok nagy száma és komplexitása miatt: olyan kérdéseket, mint például a szakmastruktúránk tényleges állapota, az oktatás reformja, a mesterséges intelligenciának a munkaerőpiacra gyakorolt hatása, történelmi determináltságunk mértékének és tartalmának értékelése, más országok példájának követhetősége, nemigen lehet két-három oldalban rendezni.

Másrészt aligha valószínű, hogy a döntéshozók a könyvben foglalt és más hasonló elemzések alapján – meglátva a kiutat a közepes jövedelem csapdjából – munkához látnának, és megvalósítanák a felvázolt programot: jelentősen növelnék a kutatásra és az oktatásra fordított forrásokat, csúcstechnológiák felé terelnék a vállalkozásokat, miközben vigyáznának a piaci verseny tisztaságára, klasztereket szerveznének egyes kifejezetten tudásigényes területeken, megszüntetnék a korrupciót, korszerűsítenék az intézményrendszert, a gazdasági szereplőket megszabadítanák a felesleges terhektől, dinamizálnák a politikai mechanizmust, és így tovább. Félő, hogy amit a könyv „sodródásként” ír le, az valójában tudatos és következetes hatalmi politika.

Sok kérdés marad tehát nyitva, bőven adódik téma a következő kötethez.

Bögel György